

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXII/1–2

БЕОГРАД
1997

СТАНА РИСТИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ПРИМЕНА ТЕОРИЈЕ ЈЕЗИЧКЕ ЛИЧНОСТИ У ЈЕЗИЧКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА

У раду су представљене основне поставке и појмови теорије језичке личности, а неке од поставки примењене су на перцепцији драмског текста *Косанчићев венац* 7 С. Селенића.

0. У раду ће бити представљени неки аспекти примене теорије језичке личности (ТЈЛ) у језичким истраживањима. Тоерију је конституисао руски лингвиста Караулов (1987), а као њене историјске претходнице јављају се четири научна приступа: историјски, системно-структурни, психолошки и социјални. Овом теоријом се уз језичке јединице у досадашње научне парадигме уводе и језички корисници — језичке личности, као равноправни објекти истраживања (Караулов: 1987, 11–25). Основне поставке теорије и њене појмове представимо према поменутој Карауловљевој књизи, у обиму колико то изискује тема нашег рада.

0. 1. Језичка личност (ЈЛ) се одређује као свеукупност способности производње и разумевања (перцепције) језичке продукције (текстова¹).

0. 2. Теорија ЈЛ бави се питањима општења међу људима, особеностима граматике једног језика, историјом развита одређене језичке заједнице — етноса, психолошким (интелектуалним, емоционалним и духовним) и социјалним аспектима личности. У сфери њеног истраживања су и функционалностилски и емоционално-експресивни аспекти употребе језика, као и специфичности структуре текста, његовог доживљавања, разумевања и деловања.

¹ Појам 'текста' узимамо у смислу усмене (говорне) и писане продукције, онако како се овај појам употребљава не само у оквиру ТЈЛ, него и у оквиру још неких савремених теорија (теорије „Смисао-Текст“, семантичке теорије московске школе и теорије универзалне семантике полске школе). Текст (усмени или писани) јесте природан начин реализације језичке семантике и знања о свету (когнитивних и мотивационо-прагматичких карактеристика ЈЛ).

0. 3. Ова теорија има примену у лингвистичким истраживањима, при усвајању и учењу страних језика (појаве у вези са проблемом језика у контакту) и при изради речника усмерених на билингвину личност (активних речника) (Караулов, 26–27). Тако постоји више начина за укључивање језичке личности у област говора и језика: психолингвистички, лингводидактички (закономерности учења и усвајања језика), изучавање језика уметничке литературе и књижевно теоријски (Караулов, 28).

0. 4. У вези са психолошким аспектом ЈЛ-и разликују се три нивоа језика: вербално-семантички (нулти) — ВСН, лингво-когнитивни (тезаурусни) — ЛКН и мотивационо-циљни (прагматички) — МЦН. Сваки од нивоа има инваријантне вредности. На нултом то је општи језички тип, на тезаурусном нивоу то је заједничка слика света (језичка слика света), а на прагматичком то су комуникативно-делатне потребе (потребе за успостављање контакта, за информације и деловање) (Караулов, 38). Ови инваријантни, ванвременски елементи једног језика одражавају се у сазнању његових носилаца — његове ЈЛ-и. Они носе печат особености одређеног социјума (друштва)² и историјског континуитета у развоју његовог језика. Разматрање ових елемената само на синхронном плану нема озбиљне утемељености и доводи у питање и сам појам језичке личности³. Наведене особености једног језика испољене преко ЈЛ чине делове његове историје (Караулов, 40).

0. 5. Сваки ниво има: 1) своје јединице; 2) односе међу њима и 3) начин обједињавања јединица на сваком нивоу.

0. 5. 1. На ВСН-у као јединице јављају се речи, чији се односи испољавају као парадигматски, синтагматски и асоцијативни. Јединице су обједињене по принципу мреже. Њихови стереотипи јављају се у виду стандардних веза речи, простих реченица и фраза (Караулов, 52).

0. 5. 2. На ЛКН-у као јединице јављају се општи појмови, концепти, идеје, исказани речима које имају статус дескриптора. Они се налазе у односима подређено-координативног типа, а обједињени су у строгу хијерархијску структуру тезауруса. Као стереотипи јављају се устаљене везе међу дескрипторима, које се исказују генерализова-

² У вези са условљеношћу инваријантних вредности појединих нивоа језика у структури ЈЛ-и јавља се проблем одређивања ЈЛ-и у вишејезичној средини, у којој се као доминантан јавља нематерњи језик. Таква ЈЛ одликује се низом језичких специфичности на свим нивоима, које су условљене: доминантним нематерњим језиком, матерњим језиком и припадношћу одређеном етносу.

³ Изучавањем општег језичког типа преко језичке личности решава се проблем парадокса синхронije и дијахронije, по коме систем једног језика може бити представљен само на синхронном плану. Дијахорни план представља непрекидну смену синхронних стања, тако се може говорити о историји система, која се као хипотатичка конструкција општег језичког типа може доказивати на нултом нивоу ЈЛ (Караулов: 1987, 38).

ним исказима, дефиницијама, афоризмима, пословицама и изрекама (Караулов, 52–53).

0. 5. 3. На МЦН-у јављају се јединице комуникативног плана којима се: 1) делује на реципијенте, 2) исказује потреба за допунском аргументацијом и 3) исказује жеља за информацијом. Ове јединице тешко је утврдити, а односи међу њима условљени су сфером општења, комуникативном ситуацијом и комуникативним улогама учесника комуникације. Њихови стереотипи јављају се у виду прецедентних текстова⁴ одређене културе. Овај ниво је високо индивидуалан и мање је подложен структури (Караулов, 54–55).

0. 6. Са становишта теорије језичке личности у први план истраживања узимају се интелектуалне и емоционалне карактеристике индивидуалне личности, које се одражавају у језику или се изучавају преко језика. Ове карактеристике не тичу се ВСН-а, па је зато овај ниво назначен као нулти. Међутим, овај ординарни ниво структурно-семантичког плана узима се као полазна основа и главни услов за успостављање и функционисање ЈЛ-и. Зато се он јавља као главни објекат изучавања не само у традиционалним филолошким приступима језику него и у савременијим лингвистичким приступима: изучавање говорних чинова, теорија разговорног језика, трансформациона теорија, теорија „Смисао-Текст“ и др.

0. 7. ТЈЛ могуће је применити у истраживању дечијег говора, дијалекатског и социјалекатског материјала, у перципирању савремених текстова, као и старих текстова од стране савремених носилаца језика, у лингводидактици и методици наставе при усвајању и учењу језика (матерњег и нематерњег) (Караулов, 36–38).

1. Имајући у виду да се неке особености језичке личности, уз примену ТЈЛ, могу представити и на савременим текстовима, за овај рад одабрана је перцепција драмског текста *Косанчићев венац* 7, С. Селенића.

1. 1. Ово дело илустративно је за проблеме који су предмет интересовања у раду, јер је писац Селенић на сцену извео лица која се служе и говоре различитим језицима: српским — српскохрватским, словеначким, македонским, мађарским, албанским и енглеским. У вези са употребом различитих језика у истој говорној средини (проблеми језика у контакту) узимаћемо у обзир само инваријантне појаве

⁴ Код Караулова појам прецедентних текстова узима се у смислу опште познатих текстова из народног стваралаштва, фолклора и индивидуалног писаног стваралаштва одређене језичке заједнице, које појединац као језичка личност употребљава у виду стереотипа и образаца показујући познавање своје духовне културе (која се чува у језику) и своју припадност тој култури.

у продукцији и перцепцији језика лица у наведеном делу, као и појаве у вези са перцепцијом Селенићевог књижевног текста од стране носилаца српског језика, читалаца и гледалаца.

1. 2. Лица у драмском тексту говоре различитим дијалектима и социолектима једног (српскохрватског) језика. У вези са овом разноликошћу пратили смо појаве инваријантности српског језика које су се испољавале као способност његових носилаца (било у улози лица у тексту било у улози реципијената текста) да правилно перципирају и оне говорне идиоме свог језика који нису у њиховој компетенцији, упркос многих одступања и „грешака“ у односу на заједнички (стандардни) идиом.

1. 3. За неке проблеме у вези са језичком личношћу важна је и чињеница да се скоро сва лица у овом комаду одликују нарочитим говором — идиолектом. Улога идиолеката, чија се особеност испољава на вербално-семантичком нивоу, значајна је за разматрање појава на ЛК и МЦ нивоу језичке личности српског језика. Ове особености указују на психичке (интелектуалне, емоционалне и духовне) карактеристике носилаца српског језика и на њихову условљеност друштвено-историјским приликама ове језичке заједнице.

2. Оваква језичка индивидуализација у креирању ликова у књижевном тексту значајна је за лингвистичка истраживања и са аспекта ТЈЛ. Сам писац Селенић, свестан оваквог значаја, износи нека запажања у предговору и упутствима (дидаскалијама), која имају лингвистички карактер. Тако из пишчевих упутстава сазнајемо да лица из грађанских породица говоре „београдски“, али Владан Хаџиславковић „говори београдски чисто, намерно старомодно, звучи афектирано“ (а у неким ситуацијама употребљава и енглески језик), док Драги Станивуковић има говор околине Београда. Албанац Истреф Вери „од врло лошег српског ... напредује до доброг српског са јаким албанским акцентом“ (његов пријатељ Цавид „говори само шиптарски“), Милена Дрекало говори као Новосађанка, а Мара Глигоријевић „из Рготине код Зајечара, тако и говори“. За Пунишу Мирчетића „чим отвори уста знамо да је Црногорац“, а „црногорски“ говори и његова жена Василија. Мијо Шљиво „Босанац, прогута све самогласнике који се нађу у речима“, а Јозо Михаљевић „кајкавац ... већ је доста примио од начина који се говори у Загребу“. Словенац Боштјан Зупанчић „говори искључиво словеначки, псује српски“, Ламбро Петковски „говори македонски“, а Иштван Молнар „говори и псује мађарски“.

2. 1. Сва именована лица из разних крајева Југославије нашла су се у заједничком простору Владанове куће у Косанчићевом венцу 7, непосредно по ослобођењу Београда, у гротескној ситуацији принудне „колективизације“ у граду. Пуштајући своје јунаке да сваки од

њих о себи, о другима, о прошлости, садашњости и будућности говори својим језиком, да „слободно ... пристрасно импровизује ... субјективно становиште“ (Селенић: 1981/82, из предговора), Селенић остварује не само трагикомичност и драматичност текста него и индивидуализацију ликова. Њихови ставови „губе тежину објективног ... а ипак фигурирају као цивилизацијске константе“ (Селенић: 1981/82, из предговора).

3. Улога појединца у стварању колективног мишљења, коју је добро запазио и експлицирао и Селенић, управо је предмет разматрања и теорије језичке личности. Преко колективног мишљења, које се у виду стереотипа и образаца одражава на ЛК и МЦ нивоу једног језика, појединац као индивидуална личност учествује и у стварању инваријантних вредности тог језика. Јер само на једном принципу, од многих који учествују у стварању „пристрасног и субјективног становишта“, нпр. на принципу 'волим — не волим' заснива се употреба језика на различитим нивоима: избор лексичких средстава и граматичких модела, композиција фраза, њихова синтаксичка структура, употреба модалних средстава и стратегија деловања на адресата и сл. Укупност појединачних пристрасности наведеног типа може одредити језички образац целог покољења (Љапон: 1989, 27–28).

4. Тако је писац, тежећи да оствари неке своје идеје и садржаје, несвесно, по свом стваралачком импулсу учинио да већина именованих лица преко свог говора испољи и своју језичку личност са свим специфичностима социјума из кога потиче. У говору нативних носилаца српског језика у Селенићевом тексту, осим индивидуалног начина језичког осмишљавања света и карактеристичних појединачних стратегија употребе речи (Љапон: 1989, 26), одражавају се и такве структурно-семантичке карактеристике српског језика, које се, пренесене кроз историјско време и еволуирајући у времену, на неки инваријантни начин преламају у сазнању његових носилаца (Караулов: 1987, 138). Ове структурно-семантичке карактеристике чине опште-српски језички тип. Он се испољава и као способност нативних носилаца српског језика да и као реципијенти Селенићевог текста препознају „српскост“ јединица из говора његових лица или да правилно перципирају покрајинска, дијалекатска, идиолекатска, застарела, архаична и сл. варирања у њиховом говору.

5. Са становишта теорије језичке личности занимљив је и Селенићев поступак да феномен језика искористи за још један вид карактеризације ликова у драми. Наиме, сва лица, осим Владана, у колективном животу заједничког пребивалишта и у заносу „значајних градитељских подухвата“ труде се да успешно овладају и „новим револуционарним језиком“, што се у тексту нарочито испољава у стереотипним и афективним изразима пароласког и екскламативног стила.

6. Назначене карактеристике језика лица у Селенићевом драмском тексту, индикативне за проблеме у вези са језичком личношћу, показаћемо на свим језичким нивоима. При томе се мора имати у виду да се нивои језичке личности налазе у односу међусобне зависности и да су за прелазак са једног нивоа на други, у језичким истраживањима, потребне додатне информације. Многе од њих дао нам је сам писац како у помињаном предговору и упутствима тако и у главном тексту, одликовајући различите ситуације преко говора својих јунака. Тако су за прелазак са ВСН-а на ЛКН нужне информације о социјалној историји одређене личности (о историји усвајања стереотипа о најважнијим појмовима одређене заједнице). За прелазак са ЛКН-а на МЦН неопходне су информације о функционисању одређене личности (о њеним социјалним улогама, референтним групама, о ситуативним доминантама које одражавају устаљену слику света). У Селенићевој драми такве информације су исцрпне нарочито у вези са њеним главним актерима: Владаном Хаџиславковићем, Србином из београдске грађанске породице, и Истрефом Веријем, Албанцем из села Тепића са Косова. Ако одређена личност није социјализована него индивидуална, онда су за прелазак њеном МЦН-у — прагматикону, напореда са социјалним информацијама, неопходне психолошке, односно емоционално-афективне информације, које карактеришу интенцију одређене личности у комуникативној сфери (Караулов: 1987, 43–46). Таква личност у Селенићевој драми је Владан, што сазнајемо управо из информација наведеног типа које су реализоване на многим местима у тексту⁵.

6. 1. Са становишта језичке личности српског језика, језика на коме је писана драма и језика којим говоре и служе се скоро сва лица драме, занимљива су одступања од општег језичког типа српског (српскохрватског) језика у говору Истрефа Верија који се као Албанац служи српским језиком⁶. Истрефов говор одступа од многих правила српског језика и не одражава његову ЈЛ, што изазива честе шумове у комуникативном каналу и код других актера драме и код њених читалаца/гледалаца. Неки од тих шумова — неспоразума отклањају се накнадном интервенцијом говорника или објашњењем саговорника, а неки се разрешавају на основу реализованих модела срп-

⁵ Додатне информације неопходне за прелазак са једног језичког нивоа на други у приступу проблемима ЈЛ-и, на примеру перцепције Селенићеве драме, нећемо посебно наводити, јер су садржане у многим деловима текста, па и у неким примерима којима илуструјемо друге појаве у вези са темом рада.

⁶ Појаве у вези са наведеним примером тичу се проблема језика у контакту у вишејезичним срединама, што и са становишта ТЈЛ отвара многа нерешена питања. Нека од ових питања до сада су решавана углавном у оквиру лингводидактике и вишејезичне лексикографије, а сада се разматрају и у оквиру других теорија (нпр. теорије „Смисао-Текст“, теорије интегралног приступа московске семантичке школе и теорије универзалне семантике полске школе). У српској лингвистици примену поменутих теорија на назначеном проблему руско-српских контаката на лексичком плану налазимо у радовима М. Дугоњић-Радић (исп. Дугоњић-Радић: 1997), а на лексичком плану једног језика у радовима С. Ристић (исп. Ристић: 1996, 57–78).

ског језика на било ком његовом нивоу. Као моделе — као српски језички тип препознају их нативни носиоци српског језика (судионици у драми и њени реципијенти).

6. 1. 1. Грешке у говору Истрефа Верија, које се доследно јављају на структурно-семантичком плану (ВСН језика) под утицајем албанског језика (негативна интерференција), не изазивају поменуте неспоразуме, јер их као грешке препознају говорници српског језика и у перцепцији их замењују правилним облицима и одговарајућим јединицама.

Тако у говору на српском језику Истреф замењује неке гласове: л са љ, н са њ и ч са ћ, па се јављају примери типа: *Вљадан, Павље, мисљши, мљада* (жена), *бљайто, нејравиљно; ње знам, њема, мењи* (мени); *ћовек, друкћији, йоћешћак, знаћи, ућен* и сл.

На граматичком нивоу утицај албанског на српски огледа се у падежном систему и у употреби глаголских облика. Грешке овог типа у Истрефовом говору смањују се са његовим усвајањем и учењем српског језика, али се не искорењују. У настојању да што правилније говори Истреф имитира говор најчешћег саговорника Владана или и сам исправља начињене грешке. Примери:

књиги (уместо књиге); *прича о Алах /.../ о удовица Хајрети; живот на Мухамед; удовица /.../ се жени са својо разавонција, Мухамед; Мој ујак /.../ ућио књигу ћак у Сарајево, није има деца; Куран да вас ћитам? /.../ оћем, госйодињ, ако кажете /.../ А шта оћеш ћићтам?; Има земљаци, њема родбина; Имао сам много родбини. Отац /.../ ујак /.../ још два брата на мој ойац и пет браћи; Ја би ... ја би-х, вољ ... ја би-х во-л-ео. Ја бих волео; Шта си без йородица? Породица храни, брани, одева и /.../ у песму меће. Нема човек два оца и два мјка; Куран /.../ се ући /.../ сваки дан један дел /.../ па онда опет, и увек ойеић, цео живот; Тамо горе, у Тејићи, моје село (у овом и претходном пр. нетипична је употреба прилога); А, то мисљши! То ње знамо. Знамо да је књига о Пављу (неадекватна употреба множине као форме поштовања и учтивости).*

6. 1. 2. Албанац Истреф Вери имитира и говор себи статусно ближих актера драме, осталих станара Хаџиславковићеве куће, и то у сфери стереотипа српског језика⁷, не само традиционалног, народног језика, него и „новог, револуционарног језика“, што показује овај одломак драме:

⁷ Резултати неких истраживања из сфере учења и усвајања страног језика показали су да се најпре усвајају системске појаве на граматичко-структурном плану (најтипичније везе речи и лексичке функције), затим универзална и ординарна семантика (исп. Дугоњић-Радић: 1997, 7 р.). Наше истраживање је показало да је у усвајању страног језика важан и социјални фактор статусне припадности, јер се нпр. стереотипи, као јединице виших нивоа — ЛК и МЦ, лакше усвајају ако су у вези са припадницима исте или сличне статусне групе којој припада ненативни носилац језика.

Истреф: Нису зулункафери ... Владан: Него шта су? Истреф: *Радни народ, чланови колектива* /.../ Владан: Боже који речник, почео си и да говориш као она бедивија рготинска /.../ Истреф: (усплахирено и енергично) Није бедивија рготинска /.../ Владан: Него шта је? (Истреф ћути снебива се) /.../ (после паузе, тихо) *Љејоша девојка* /.../ она је, свесна омладинка.

Колективно схватање сопственог албанског социјума одражено је у употреби стереотипа у примеру:

Мој хатиб Мухарем каже, увек, мењи: „*Бог говори*“ и „*Књига каже*“.

6. 2. 1. Другачије се препознају „грешке“ и перцепира говор србофона, носилаца нестандартних наречја, дијалеката, покрајинских говора и социолеката српског језика. „Грешке“ — одступања у говору овог типа најчешће су резултат дијалекатске или еволутивне фиксације језичких појава, варијаната које, напоредо са заједничким идиомом, имају своју еволуцију и историју, и које налазе места у сазнању мањих социјалних група или појединих носилаца српског језика. Са становишта ТЈЛ, која обједињује системно-структурни приступ са дијахроним (еволутивним) и историјским приступом, ове језичке појаве разматрају се преко способности носилаца српског језика, да на основу општесрпског језичког типа правилно перцепирају нестандартне идиоме. Лексичке и граматичке особености говора лица Селенићеве драме, као носилаца непрестижних идиома српског језика, показују примери:

1) покрајинског типа: Види ти то *с њега*; Пешачим из *Миријево* у Београд; Је *л* то додељено само *вам*, или за целу кућу?; *Та*, откуд ви знате /.../ кад још ни *квартир* овди нисте добили?; Е, *здраво* ме занима како ће их разрешити; Друг *Мирчетић* /*је*/ најчувенији демонстрант у *нашу* улицу; Нема тог који умије паролу избацити и пјесму *зайјевај* ка мој Пуниша; Јој, знам ја да *с* и ти жртва фашизма; Драги опет заглавио *ћенифу*; Виђи, *авећињу* шта *лајрда*; А бога ми, нећу ја ово *ћријеј* /.../ *јербо* нијесу *Мирчетићи* ни бољима дужни остајали, а да ће *јрдежу* каквом од *човјека*, *гузичару* и *никоговићу*;

2) примери дијалекатског типа (у говору Јозе кајжавца): *Је*, как би без *Мирчетића*, *ка* и сав други народ, *не?*; *Прав* за *јрав*, *Мирчетић*, ја сам у рату бил дуже и више *нек* ти; *Је*, *закај*, *кај* ја то претјерујем? Ја сам *јрешел* из домобрана у партизане у *вељачи* четресетчетврте, а ти си *јтак* некак *мобилизиран*, *кај* не *Мирчетић*?; То *јтак* не бу, то не буш *дочекал*!; Могу си *замислић* как су те гледали ти србијански православци! *Как* да си *лепрозан*, *не* /.../ не би се ја *дал* *ексјлоаићирај* /.../ не дај се ти понижавати.

осићарела мајка њалог борца; најредни рајини војни заробљеник; носећа другарица Вука; њлебисцићарна њодришка (споразуму Тито — Шубашић).

7. Занимљиви су примери појаве шума у језичком каналу код саговорника, као и начин отклањања неспоразума.

7. 1. Ове појаве најчешће настају због неусклађености језичког кода, што се јавља не само у комуникацији носилаца различитих језика или у преласку са једног језика на други (нпр. са српског на енеглески у Владановом говору), него и комуникацији саговорника српског језика, и у процесу продукције и у процесу перцепције, што ћемо показати примерима типа:

Владан: А ко вам га је /Куран/ дао? Истреф: *Како се каже* — брат на мој мајка? Владан: *Мислиће* ујак?; Истреф: /.../ Павље је ... *како се каже* ... муку имао ... све против Павка, аљи он је јак ко камен /.../ Павка је много добар ђовек, али ... *како се каже*, није свети човек, као Мухамед; Истреф: /.../ Мој ... *како се каже* ... ујок? Владан: Да, ујак. Истреф: Мој ујак Мухарем /.../; Истреф: /.../ А шта оћеш ћитам? Владан: Што је вама најдраже. Истреф: (не разуме га) *Како?* Владан: *Мислим* што највише волите. Истреф: А, *ћако* /.../; Владан: И како вам изгледају Тепићи сада, из београдске перспективе? Истреф: *Персијекћиве?* Владан: *Мислим, Београд и Тејићи, где је боље?* Истреф: Ње знамо где је боље. Друћњије је /.../ Прво језик, код нас шиптарски, овде српски. Онда обићаји ... Ја, на пример, не могу овде клањам /.../ Тако /.../ Друго краљевство /.../ Овде жена, како се каже, обожавају. И свима показују /.../ Владан: Јесте ли кад год носталгични, *ћоћу рећи, желиће ли да се врајниће у Тејиће?*; Истреф: Не. Вољим идем на вечерњи курс.

Проблеми у комуникацији у наведеним примерима настају из више разлога, од којих ћемо навести само неке који су у вези са ЛК и МЦ нивоом језичке личности. Албанац Истреф има проблема не само са граматичком структуром српског језика (в. пр. под т. 6. 1. 1), него и са избором еквивалентне лексике у „превођењу“ садржаја са албанског на српски. И он, као и већина корисника нематерњег језика у сличним ситуацијама, располаже говорном стратегијом (реализованом у изразу „како се каже“), да активира своје знање српског језика (уколико је њиме већ овладао), или да анимира саговорника да му помогне у стицању знања и учењу српског језика. Остали примери тешкоће у комуникацији између Владана и Истрефа углавном указују да се проблеми јављају због разлике у нивоу образовања и знања, као и разлике у начину вредновања који је, поред осталог, условљен и припадношћу различитим језичким заједницама, различитим језичким личностима.

7. 2. За ЛКН језичке личности индикативан је и пример неразумевања упитника за уписивање у грађане Београда. Проблеми се

јављају не само код Албанца Истрефа, ненативног корисника српског језика, него и код његових нативних носилаца, чак и код самог активисте Мирчетића, који је задужен да узме податке од Истрефа. До првог неспоразума долази када се упитником тражи место рођења:

„Мирчетић: Место рођења? Истреф: *Место рођења?* Мирчетић: *Јесѝ*, брате рођени, *како ѝи се зове село?* Истреф: *А, ѝо*. Тепићи.“
Затим следи неразумевање и испитивача и испитаника: „Мирчетић: /.../ Занимање. Истреф: (мало мисли) *Шийѝар*. Мирчетић: (И он застане, промисли, па пресуди да то јест занимање. Сриче) *Шийѝар* /.../.“

7. 3. Наведене и сл. тешкоће које настају у комуникацији носилаца различитих језика — различитих језичких личности очекиване су појаве, и како показују наведени примери разрешавају се у ситуацијама кооперативне комуникације. То су ситуације у којима саговорници, без обзира на језичке баријере, имају жељу и интерес да сарађују и то постижу служећи се одређеним говорним стратегијама и тактикама.

8. Међутим, у Селенићевом комаду реализују се ситуације у којима саговорници, иако носиоци истог језика, не показују жељу и интерес за сарадњу. И у таквим ситуацијама корисници језика као језичке личности владају одговарајућим стратегијама да се дистанцирају од нежељених саговорника. Оваква некооперативност у Селенићевој драми на језичком плану реализује се као употреба различитих функционалностилских кодова у истој ситуацији. На овај начин непожељни саговорник је дистанциран у „он позицију“, позицију посматрача, тако да стварне интеракције међу учесницима комуникације и нема.

То су ситуације симулираног дијалога, у којима говорник не показује никакву интенцију у односу на саговорника. Зато он или камуфлира и затвара сопствени исказ у само њему познат језички код (Владанова употреба енглеског језика или прецедентних текстова у „разговору“ са необразованим сустанарима), или остаје у свом жаргонском идиоуму и у званичним ситуацијама (говор Марије Ћупурдије, начелнице, у службеној комуникацији са Владаном).

8. 1. У већини ситуација у драми Владанов говор је не само књижевни, него је и стилски осмишљен.

8. 1. 1. У кооперативној комуникацији са Истрефом Веријем или са припадницима свога, грађанског staleжа то је симулирани емоционални говор (Винокур: 1989, 17), који се одликује архаичношћу или иронијом, чиме се на формалном плану реализује не само стратегија фамилијарности, присности, него и тактика интелектуалне надмоћности. Међутим, ситуације и перцепције његовог говора од стране саговорника откривају да Владанови говорни поступци ка-

муфлирају његову отуђеност (усамљеност), равнодушност и изгубљеност. Примери:

Ово је Тира-Мана, *ипародитијељица* нас Хациславковића; *Набљу-давајући* дизање језгра будуће престолнице /.../ /Милића/ обузе страст да *већу и леишу од свих постојећих за себе кућу сагради*; Да пређемо сад у ваш *вилајет*. Некад је то била девојачка соба /.../ Дакако није сјајна и *величајна*, али боља је него шупа код тетка Лепше; тако сам уморан тетко /.../ Од оне хорде што ми *здање* Хациславковића освоји; Сећа се мог деда Димитрија. Рече да је био један од ретких српских *угледника*; *Величајно* се забављам!; У њихову ходу, речнику, мирису, лукавости, несолидности откритих укуса простоте *народа мојега*.

8. 1. 2. У некооперативној комуникацији са необразованим сустанарима припадницима социјално и интелектуално нижег сталежа од себе, Владан се затвара у свој идиолект, чиме на формалном плану остварује стратегију дистанце и игноранције у односу на саговорнике. Овакав говор (са књишким и апстрактним речима, са честом употребом форми учтивости, са општим местима — прецедентним текстовима из националне и светске културне баштине и са фразама и текстовима енглеског језика) због своје непримерене употребе изазива супротне ефекте и у перцепцији открива Владанову неспособност и немоћ да се снађе у трагикомичним ситуацијама. Примери:

Мени је врло жао што опет морам протестовати, али *молим да ми се одговори* шта ради ова животиња у мојој кући; Само вам ово рећи желим, за наук и за памет: када политика сву власт за се задржи, мисао нације и епохе, дистрофију добија /.../ Бојте се дистрофије грађани! /.../ Главу употребите уместо ушију! You have not converted a man, because you have silenced him. The people may be made to follow a path of action, but may not be made to understand it!; Ви сте на острво с палмама стигли: *Баија!* Ви сте учесници беспрестаног *симпосиона!* Гозбујте и *ирујите!* Ви верујете да доживљавате штогод јединствено, само зато што то доживљавате први пут! *Баханал* вере и обнове! *Санкцификација* народних маса!

8. 1. 3. Владан као говорник углавном намерно остаје у свом престижном језичком коду симулирајући различите емоције и стилизујући свој говор. Међутим, кад је истински узбуђен, он не креира више свесно свој говор, него спонтано прелази на ситуациони језички код, при чему показује да влада и жаргоном својих сустанара, и то не само у његовој правилној перцепцији него и у његовој примереној употреби. Примери:

Бого мај, па они ће опет *буразити* овцу!; Знам само да сте *ономад*, кад сте клали /овцу/, *дроб* испод мог прозора бацили и да је „*сврђело*“ данима; Хоћу Истрефа чиста кроз *йоган* преврата да проведем; Шта радите то! Ово није *бурдељ!* Срам да вас буде! /.../ Луес ћу од вас добити! *Чанкир* ћу на себе навући као трећеразредна бединерка! Венеричну лимфопатију! Као сифилистичар ћу завршити!

Цела кућа смрди на *џрчевину*; Ох, Истрече мој, обећај ми барем да више нећеш са оном *бедевијом* /.../ Она је *џолегуша*! *Ћошкаруша* нај-обичнија!; (у обраћању Мари) *Крмачо!* /.../ Пусти нас! *Кобило!* Шта се мешаш, *крмачо!*

8. 2. Говор начелнице Марије Ђупурдије у некооперативној комуникацији са Владаном одржава другачије когнитивне и мотивационо-циљне карактеристике ове језичке личности, представника руралне заједнице и носиоца покрајинског говора и завичајног жаргона. Неприкладљивост њеног понашања и говора новој ситуацији и новој мирнодобској дужности у послератном Београду проистичу не само из њеног недовољног образовања и неадекватне припремљености за ново радно место, него и из њеног бахатог односа и самоуверености, стечених учешћем у народноослободилачкој борби на страни победника. Партизански борачки стаж и начелничка функција дају јој за право да игнорише оне који те предности немају и нису јој равни. То се на језичком плану реализује као стратегија игноранције и неуважавања саговорника Владана, што показује ова сцена у драми:

„Владан: Другарице начелнице, донео сам ... Марија (Завалења у столицу, ноге дигла на сто /.../): Чек мало, морам телефонират. (Окреће бројеве, када добије везу, говори врло гласно).“ После дужег телефонског разговора начелница Марија „(Спушта слушалицу, још се смеје сама са собом, врти главом, удара шаком о сто. Владан се накашљава да би скренуо пажњу на себе. Начелница га погледа и промени израз и расположење.) Марија: Којим добром, друг? Владан: (хладно и увређено) Кореспонденција. За потпис. Марија: Дела, дела, дај то па дођ опе. Јасно? Владан: Како ви кажете.“

8. 3. Овакво понашање у комуникацији — вербално самомоделирање (Љапон: 1989, 26) (илустровано Владановим и Маријиним говором), тичу се интелектуалних и психичких особина, тј. когнитивног и мотивационо-циљног нивоа језичке личности. Вербално самомоделирање заснива се на оцени, у најширем смислу, при чему је, осим оцене ситуације и других учесника у комуникацији веома важна и самооцена. Она се јавља не само из потребе за самооцењивањем него и из способности самооцењивања. Њу регулише процес самопотврђивања и процес самосуђења, а заснива се на већ помињаном принципу 'волим — не волим' (в. т. 3). Овом параметру субјективне истине није потребна посебна мотивисаност нити је за њега битна норма. За индивидуалну језичку реализацију ово емотивно начело има велики значај, јер омогућава рационалност употребе речи и активира овладавање њиховим смисаоним и творбеним потенцијалом, као и синтагматским могућностима (Љапон: 1989, 28).

Зато је и улога лексичког система у откривању језичке личности велика, јер је на нивоу његове вербално-асоцијативне мреже

сва граматика лексикализована, распоређена по лексемама и везана је за поједине речи или групу речи (Караулов: 1987, 159–161) (што се у теорији „Смисао-Текст“ представља у виду лексичких функција). У основи многих случајева лексикализације јавља се принцип самооцењивања. Са становишта ЈЛ принцип самооцењивања остварује се као тежња да се у фокус пажње стави личност — корисник језика. Она се реализује као мера трајног језичког реализма, односно као начин грађења слике света од стране појединца, субјекта који употребљава језик и производи конкретне текстове (Љапон: 1989, 29).

9. Са становишта ТЈЛ улога појединца у процесу језичког развитака реализује се као вербално самомоделирање и језичко варирање. Варирање језичких јединица у процесу језичке делатности мора се узимати као нормалан начин постојања језика и као основа (микрoплан) текућих историјских макропромена и језичког развитака. Оваква оријентација целисходна је не само у језичком нормирању него и у сваком лингвистичком приступу. Ако лингвиста добро познаје законе еволуције, онда ће бити објективнији у процењивању језичких вредности и на синхроном плану. Дobar лингвиста, као и добар писац, морао би да открива оне индивидуалне реализације језика и оне његове варијанте које ће репрезентовати опште језичке појаве његовог матерњег језика. Да би у томе успео он мора да познаје не само свој матерњи језик него и свој народ, своју националну културу, историју и традицију. При свему је неопходно и то да љубав према матерњем језику код лингвисте, као и код доброг писца, буде део његове професионалне компетенције.

10. Наше истраживање у раду показало је да се у перцепцији Селенићевог драмског текста и говора његових јунака језичка личност и општи језички тип српског језика могу препознати од стране његових нативних носилаца на свим језичким нивоима: вербално-семантичком, лингво-когнитивном и мотивационо-циљном. На вербално-семантичком нивоу језичка личност српског језика реализује се као способност перцепције структурно-граматичких модела и одступања, грешака у говору инофона (Албанца Истрефа Верија) и у говору нативних носилаца стандардних, дијалекатских, покрајинских и жаргонских идиома српског језика (већине лица у драми). На лингво-когнитивном и мотивационо-циљном нивоу језичка личност српског језика реализује се у препознавању следећих појава: начина усвајања и употребе стереотипа, употребе прецедентних текстова из традиционалне и новије националне културе, кооперативне и некооперативне комуникације, стварне и симулиране емоције; затим у откривању говорних стратегија и тактика, функционалностилских елемената говора и разоткривању камуфлираних стања, расположења.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Винокур: Винокур Т. Г., К характеристике говорящего. Интенция и реакция, *Язык и личность*, Наука, Москва, 11–23.
- 1989
- Дугоњић-Радић: Дугоњић-Радић Милана, К вопросу о семантической периферии лексемы и ее роли к переводной лексикографии, рад у штампи.
- 1997
- Караулов: Караулов Ю. Н., *Русский язык и языковая личность*, Наука, Москва.
- 1987
- Ляпон: Ляпон М. В., Оценочная ситуация и словесное само моделирование, *Язык и личность*, Наука, Москва, 24–34.
- 1989
- Никитина: Никитина С. Е., Языковое сознание и самосознание личности в народной культуре, *Язык и личность*, Наука, Москва, 34–40.
- 1989
- Ристић: Ристић Стана, Типови експресивне лексике у савременом српском језику (модел „особа + психичка или морална особина“), *Јужнословенски филолог LII*, Београд, 57–78.
- 1996
- Селенић: Селенић Слободан, *Косанчићев венац 7*, Ателје 212, Београд.
- 1981/82

Résumé

Stana Ristić

APPLICATION DU THÉORIE DE PERSONNAGE LINGUISTIQUE DANS
LES RECHERCHES DES LANGUES

L'oeuvre présente des idées et des notions fondamentales du théorie de personnage linguistique constituée par le linguiste russe J. N. Karaulov. Quelques prémisses sont appliquées à la recherche du personnage linguistique de la langue serbe fondée sur le texte dramatique *Kosančićev venac 7* de S. Selenić.

La personnage linguistique ainsi que le type générale de la langue serbe dans la perception du texte réalisé, parole, peuvent être reconnus de la part de ses parlours natifs au chaque niveau linguistique: verbal et sémantique, linguo-phonétique ainsi que sur le niveau de la motivation et le but.